

Hukumjonova Sayyora Rohatjon qizi

sayyorahukumjonova@gmail.com

Andijon davlat pedagogika instituti

Annotatsiya : Ushbu maqolada ko'chirma gap va o'zlashtirma gap sintaksisi, ko'chirma gaplarni o'zlashtirma gapga aylantirish masalalari haqida fikrlar bayon qilinadi.

Annotation: This article describes the syntax of quotation sentences and possessive sentences, the issues of converting a quotation sentence into a possessive sentence.

Kalit so'zlar : grammatika, sintaksis, gap, ko'chirma gap, muallif gapi, o'zlashtirma gap.

Key words: grammar, syntax, sentence, reported speech, indirect speech, the author's speech.

Grammatikaning bir bo'limi hisoblangan sintaksis yunonchadan olingan bo'lib, "syntaxis" – "tuzish", "biriktirish", "yopishtirish" degan ma'nolarni anglatadi. Bu bo'limda bog'lanish jarayonlarini (sintaktik aloqa, sintaktik munosabat, grammatik aloqa, grammatik munosabat) ,shu jarayonda hosil bo'ladigan til birliklarini – so'z birikmasi, gap, ularning turlari, xususiyatlarini hamda matnni o'rganadi. Sintaksis, bir tomondan, so'z va so'z shakllarning, shuningdek, gaplarning aloqa qilish birikish yo'llarini tekshirsa, ikkinchi tomondan, ma'lum bog'lanish asosida yuzaga keladigan sintaksis birliklarni o'rganadi. Sintaksis bo'limida o'rganiluvchi til birliklaridan biri hisoblangan gapning ko'chirma gap turlari haqida fikr yuritimiz.

O'zgalarning nutqini ifodalashning turli xil yo'llari bor. Shulardan biri ko'chirma gap hisoblanadi. Bunday gaplarda o'zganing nutqi shakl va mazmun jihatdan o'zgartirilmay tinglovchiga yetkaziladi. Bunda o'zganing nutqidagi leksik-grammatik xususiyatlar saqlanadi: uning uslubi, intonatsiyasi, modallik o'ttenkalari o'rni, tartibi va boshqalar. Gapda muallif nutqi asosiy rol o'ynaydi, chunki avtor o'zga nutqining qanday, qay holatda, qachon, qanday sabablar bilan aytilganligini ko'rsatib turadi. Demak, avtor nutqi bilan ko'chirma gap birgalikda qo'llanadi. Ko'chirma gap o'zbek adabiy tilida juda keng qo'llaniladi, chunki u kommunikativ funksiyani bajarib, kishilar kollektivining aloqa qilish qurolidir. Ko'chirma gapda avtorning o'zi emas, so'zlovchi suhbatdoshiga o'z so'zlari bilan bevosita murojaat qiladi. Bunda u birinchi va ikkinchi shaxs olmoshlari, fe'llar, undov so'zlar buyruq mayli shakllaridan va boshqa vositalardan foydalanadi.⁷

Ko'chirma gap va muallif gapi birgalikda ko'chirma gapli qo'shma gapni hosil qiladi. Muallif gapining kesimi *dedi, deb so'radi, deb javob berdi, gapirdi, so'zladi, aytdi* kabi fe'llar bilan ifodalanadi. Ko'chirma gap muallif gapidan avval, undan keyin, uning Ichida, uning ikki tomonida kelishi mumkin: "Mehnat ishtaha ochar", - deydi bobom. Cho'pondan so'radik: "Bu qo'ylar kimning qo'yi?" "Men, -dedi u, -ertaga kelaman". Bosh injener nihoyatda bosiqlik bilan: - Bu gapga Xudoyqulovning aloqasi yo'q, - dedi. O'zgalarning shakli o'zgartirilib, mazmuni iofodalangan gapi o'zlashtirma gap deyiladi. O'zlashtirma gap ko'chirma gapga aylantirilishi mumkin bo'lgan gapdir: Qurbon

⁷ G'.Abdurahmonov, A.Sulaymonov, X.Xoliyorov, J.Omomturdiyev - Qo'llanma. Toshkent, "O'qituvchi" - 1979

ota ertaga kelishini aytdi(o'zlashtirma gap) – Qurbon ota dedi: “Men ertaga kelaman”(ko'chirma gap) . So'roq, buyruq mazmunini ifodalagan ko'chirma gaplar o'zlashtirma gapga aylantirilganda, darak gap shaklida bayon qilinadi. -Bu qanday bino, nimaga mo'ljallaysiz? – dedi O'ktam - O'ktam bu qanday bino ekanligini, uning nimaga mo'ljallanishini so'radi. Undalma , kirish so'z qatnashgan ko'chirma gaplar o'zlashtirma gapga aylantirilganda, kirish so'zlar tushib qoladi, undalma vositali to'ldiruvchiga aylantiriladi, 1-2- shaxslarni ko'rsatuvchi so'zlar 3-shaxsga aylantiriladi:- Xo'sh Kanizakxon, qanday yangiliklar bor? -so'radi O'ktam. -Men ketdim, - dedi ukasi. Bu gap ko'chirma gap hisoblanadi. O'ktam Kanizakxondan qanday yangiliklar borligini so'radi. Ukasi o'zining ketayotganini aytdi. Bu esa o'zlashtirma gap.⁸ Ko'chirma gap o'zlashtirma gapga aylantirilganda, bir necha grammatik o'zgarishlar ro'y beradi. Avvalo, ko'chirma gapli qo'shma gap sodda gap shaklini oladi. Ko'chirma gapning egasi qaratqich aniqlovchiga aylantiriladi. II shaxs kishilik olmoshi bilan ifodalangan ega, I shaxs kishilik olmoshiga aylantiriladi. Ustozimiz: “Sizlar hur O'zbekistonning kelajagi porloq yoshlarisiz ” – dedilar. Ustozimiz bizning hur O'zbekistonning kelajagi porloq yoshlari ekanligimizni aytdilar. Ko'chirma gap tarkibida undov yoki kirish so'zlar bo'lsa tushirib qoldiriladi. Undalma esa chiqish kelishigidagi to'ldiruvchiga aylanadi. Nozima dugonasiga : “Dugonajon, bugun sen ham kutubxonaga borasanmi?” - deb so'radi. Nozima dugonasidan bugun kutubxonaga borish yoki bormasligini so'radi. So'roq va buyruq gaplar darak gapga aylanadi. Ko'chirma gapning kesimi harakat nomi , sifatdash yoki -lik, ekanlik shakllaridagi vositasiz to'ldiruvchiga aylanadi. “ Bugun darsga ikki o'quvchi kelmadi”,- dedi sinf sardorimiz. Sinf sardorimiz bugun darsga ikki o'quvchi kelmaganligini aytdi. Undov gap, atov, ritorik so'roq gap kabilarni o'lashtirma gapga aylantirib bo'lmaydi. “Eh hozirgi yoshlar, hozirgi yoshlar!”, - deya bosh silkidi bobom. Ko'chirma gaplar qanchalik murakkab tuzilgan bo'lsa, uni o'zlashtirma gapga aylantirish shunchalik qiyinchilik tug'dirishi mumkin. O'zlashtirma gapga aylantirishda grammatik o'zgarishlar ro'y bersa-da, uning mazmuni o'zgarib ketmasdan saqlanib qolishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR :

1. Dotsent Nazarova. S “Hozirgi o'zbek adabiy tili(Sintaksis)” fanidan Ma'ruza matnlari Buxoro- 2014.
2. M. Hamroyev. Ona tili- Oliy o'quv yurtlari uchun qo'llanma-Toshkent “Iqtisod-moliya”.2007.
3. G'Abdurahmonov, A.Sulaymonov, X.Xoliyorov, J.Omomturdiev Qo'llanma. Toshkent, "O'qituvchi"-1979.

⁸ M. Hamroyev. Ona tili- Oliy o'quv yurtlari uchun qo'llanma-Toshkent “Iqtisod- moliya”.2007